

Muxiddin ABDURAXMONOV,

O'zbekiston Milliy universiteti Falsafa va mantiq kafedrası dotsenti v.b.,s.f.d.(PhD)

E-mail:Muxiddin1967@gmail.com

Tel: (93) 510 59 38

O'zMu professori B. To'ychiyev taqrizi asosida

SAMARALI DAVLAT BOSHQARUVIDA VA SIYOSIY QARORLAR QABUL QILISHDA TARIXIY TAHLIL USLUBLARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada siyosiy tahlilning tarixi, uning maqsadi, siyosiy muammolarni o'rganish va tadqiq qilishda foydalaniladigan tahlil uslublarining o'ziga xos xususiyatlari, davlatlarning ichki va tashqi siyosatini tahlil qilishda tarixiy tahlil uslubining roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Siyosiy tahlil, tarixiy tizimli tahlil, siyosiy voqelik, empirik uslublar, umumiy uslublar, xususiy uslublar.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОВ ИСТОРИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В ЭФФЕКТИВНОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ И ПРИНЯТИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Аннотация

В данной статье освещены история политического анализа, его цель, особенности методов анализа, использующихся в изучении и исследовании политических проблем, роль метода исторического анализа при анализе внутренней и внешней политики государств.

Ключевые слова: Политический анализ, исторический системный анализ, политическая реалья, эмпирические методы, общие методы, частные методы.

FEATURES OF USING HISTORICAL ANALYSIS METHODS IN EFFECTIVE PUBLIC ADMINISTRATION AND POLITICAL DECISION MAKING

Annotation

This article highlights the history of political analysis, its purpose, features of analysis methods used in the study and research of political problems, the role of the method of historical analysis in analyzing the domestic and foreign policies of states.

Key words: Political analysis, historical system analysis, political realities, empirical methods, general methods, specific methods.

Kirish. Siyosiy voqea-hodisalarni tahlil qilishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj qadimdayoq paydo bo'lgan. Jumladan, bu jarayon jamiyat va davlatchilikning yuzaga kelish davridan siyosiy-huquqiy tasavvurlar paydo bo'lishigacha, davlat va huquq muammolariga falsafiy qarashlarning hamda axloqiy-siyosiy muammolarni bilishning o'ziga xos yo'nalishiga ajratilishi bilan yakunlanadi (Gomer, Arastu, Sitseron, Suqrot va boshq.). Shu davrda davlat hokimiyati va boshqaruvining tasnifi hamda dastlabki ijtimoiy-siyosiy tuzilish konsepsiyalari shakllangan. Fanga "siyosat", "davlat", "huquq", "axloq", "hokimiyat", "demokratiya" kabi atamalarining kiritilishi bilan zamonaviy siyosiy fanning konseptual mezon apparatiga asos solindi.

Siyosiy tahlilning asoschisi Yevropada uyg'onish davrining mutafakkirlaridan biri N.Makiavelli hisoblanib, u davlatning qudratli bo'lishi omillari va hukmdorning samarali boshqaruv tizimi kabi siyosiy muammolarni umumlashtirib tahlil qilgan [2].

Siyosiy voqealarni boshqarish, ilmiy asoslangan siyosiy qarorlarni qabul qilish ijtimoiy-siyosiy hayotni mukammal bilish va tahlil qilish jarayonini ko'zda tutadi. Siyosat – bu ijtimoiy guruhlar, sinflar, davlatlar o'rtasidagi hokimiyatga aloqador munosabatlardir. Siyosat doimo ko'p sonli kishilarning manfaatlariga aloqador bo'lganligi bois, uni tadqiq va tahlil qilish zaruriyati kelib chiqadi.

Hozirgi davrda siyosiy vaziyat, voqea-hodisalarni tahlil qilish uslublari ishlab chiqilgan bo'lib, unda tadqiqotchi muayyan siyosiy obyektning tuzilishi, unsurlari, alomatlari, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi va tadqiq qiladi. Tahlil tadqiqot tarkibi bilan yagona ko'rinish kasb etganligi bois, o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Siyosiy tahlil uslublari ma'lumot beruvchi vazifasini ham o'tashi bois, ilmiy tafakkur va amaliy faoliyatda muhim o'rin tutadi. Siyosiy taraqqiyot tahlili siyosiy jarayonlarning turli bosqich va o'zaro qarama-qarshi tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi.

Siyosiy tahlilning maqsadi siyosiy voqea-hodisa va jarayonlar, vaziyatning muayyan qismlari va unsurlarini bilish hamda ularning o'ziga xos mohiyatini o'rganishdan iborat. Jahonda turli iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy tizimlar mavjud hozirgi davrda jamiyat taraqqiyotining polivariant tendensiyalarini o'sishi sharoitida siyosiy voqealarni tahlil qilishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj tobora oshib bormoqda. Shu o'rinda tarixiy voqelikni o'ziga moslab tahlil qilib siyosiy maqsadlarda foydalanish holatlari davlatlararo integratsiyaga salbiy ko'rsatishi shubhasiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "... Markaziy Osiyoning o'zaro bog'liqligining tarixiy-nazariy sabablari va omillari har tomonlama, chuqur tahlil qilinishi..." o'zaro aloqalarning yangi bosqichda rivojlanishini ta'minlaydi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Siyosiy tahlil uslublari turli tadqiqotchilar tomonidan bir necha turga bo'lingan. Jumladan, tarixiy, tizimli, taqqoslash, ijtimoiy-madaniy, psixotahlil turlarga bo'linishi siyosiy harakatlarning natijalarini tahlil qilish orqali siyosiy voqea-hodisalarning aloqalarini aniqlash va baholash imkonini berishi qayd qilingan.

Zamonaviy siyosat fanida ham siyosiy hayotni tahlil qilishga turli metodologik yondashuvlar mavjud. Jumladan, fransuz siyosatshunosi R.J. Shvarsenberg siyosat nazariyasida quyidagi turlarni ajratib ko'rsatgan: marksistik, tizimli, funksional, kibernetik. Ushbu bo'linish dunyoqarashlar asoslarining turlichaligiga qaramasdan, ijtimoiy holatga global yondashuv, ya'ni jamiyatni yaxlit organizm sifatida ko'rish hamda voqelikni obyektiv aks ettirishga yo'naltirilgan.

Siyosiy sohani tahlil qilishga tizimli yondashuvni dastlab amerikalik tadqiqotchi T. Parsons qo'llagan. U jamiyatni iqtisodiy, siyosiy, axloqiy va integrativ (davlat) kabi avtonom qismlardan iborat murakkab tizim sifatida ko'rgan. Boshqa bir amerikalik siyosatshunos D. Iston siyosatshunoslikda tizimli tahlil uchun konseptual apparatini ishlab chiqqan[2]. Siyosiy sohani tahlil qilishga tizimli yondashuv bir tomondan siyosiy hayotni kishilar xulq-atvorining yaxlit ko'rinishi, boshqa tomondan esa siyosatni uning muhiti bilan o'zaro harakatini tahlil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasining siyosiy tahlil uslublari, jumladan tarixiy tahlil nazariyasi bo'yicha mamlakatimiz hamda xorijiy olimlarning olib borgan ilmiy ishlari natijalari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tarixiy qadriyatlarimizni chuqur tahlil qilish asosida ichki va xalqaro siyosatda to'g'ri qarorlar qabul qilishga oid fikrlari tashkil qiladi. O'z navbatida xorijiy mamlakatlarning yetakchi tahlilchilarining tarixiy siyosiy tahlilni amalga oshirishdagi o'ziga xos jihatlari e'tiborga olish hozirgi murakkab xalqaro vaziyatda O'zbekiston tomonidan samarali siyosat olib borishda katta ahamiyatga ega bo'ladi. Shu nuqtai nazardan ushbu tadqiqotning metodologik jihati O'zbekiston Respublikasi tomonidan samarali siyosiy qarorlar qabul qilishda tarixiy tahlilning ahamiyati va uni amaliyotga joriy etish yo'llarini asoslashdan iborat.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ham mustaqillikka erishgandan va eski totalitar tuzumdan xalos bo'lgandan keyin mamlakatdagi iqtisodiy, siyosiy o'zgarishlar, psixologik va madaniy, tarixiy qadriyatlarining anglanishi sharoitida siyosiy jarayonlarga qiziqishi juda kuchaydi. Xalqaro va mintaqa miqyosida shiddat bilan amalga oshirilayotgan iqtisodiy-siyosiy o'zgarishlarning ham har bir fuqaro hayotiga kirib borishi siyosiy bilimni egallash va uni tahlil qilishga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Mustaqillikdan keyin sobiq tuzum paytida fuqarolarning siyosiy ma'lumotlarni olishga bo'lgan qat'iy cheklolarni olib tashlanishi hamda internet va boshqa ommaviy-axborot vositalari faoliyatining kengayib borishi natijasida turli yo'nalishlardagi xabarlarini olish imkoniyatining paydo bo'lishi nafaqat ijobiy, balki salbiy ko'rinishlarni ham keltirib chiqardi.

Jumladan, fuqarolarning jamiyatdagi o'z o'rnini to'g'ri tushunishi, o'z siyosiy ahamiyatini anglashi, ijtimoiy-siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etishini ta'minlash orqali siyosiy hayotning ushbu salbiy ko'rinishlarni bartaraf etish va barqaror iqtisodiy-siyosiy jamiyatga erishish mumkin. Jamiyatda beqarorlik sabablaridan yana biri ichki ijtimoiy-siyosiy hayotda va xalqaro miqyosda qarorlar qabul qilishda xatolikka yo'l qo'yishdir.

Siyosiy tahlil nafaqat fan, balki san'atdir, chunki uning uslublarni amaliyotdagina egallash mumkin. Shu sababli har bir siyosiy arbob siyosiy tahlil uslublarni mukammal egallashi, samarali siyosiy qarorlarni tanlay olish ko'nikmasini rivojlantirishi hamda mamlakatni boshqarish funksiyasini samarali bajarishga qodir bo'lishi lozim. Amaliyotda ko'p qo'llaniladigan tizimli siyosiy tahlil uslublari quyidagilar kiradi:

ya'xlitlikni fikran qismlarga bo'lish, ular orasidagi munosabatlarni aniqlay olish;

predmetlar o'rtasidagi xususiyatlar va munosabatlarni tarkibiy unsurlarga bo'lish uslubi - bunda ularning ayrimlari tahlil qilinadi, ayrimlaridan voz kechiladi, keyin ular ham tahlilga olinadi;

siyosiy jarayon va voqea-hodisalarni tasniflash, bunda o'ziga xos asosiy alomatlarini ajratib olish hamda ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash;

siyosiy voqelikka nazariy, empirik va amaliy yondashuv uslubi - siyosiy hayotning amaliy to'qnashuvlarini o'rganish va hal qilishga yo'naltirilgan bo'lib, guruhlar yoki manfaatdor fuqarolarning muayyan vaqt va vaziyatda davlat faoliyati bilan bog'liq turli tomonlarni tahlil qilishda foydalaniladi.

Bundan tashqari siyosiy tahlilning empirik uslublari, ya'ni hukmron elitalar, siyosiy arboblar reytingi, siyosiy partiyalarning hukumat siyosiy yo'nalishiga munosabati tahlili natijasida ushbu natijalarga erishiladi:

abstrakt, nazariy qarashlarning noaniqligi darajasini kamaytiradi;

hukmron va muxolif elitaning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi;

hukumat qarorlari ijrosi bosqichlarini xarakterlaydi;

siyosiy jarayon ishtirokchilariga joriy siyosiy vaziyatni tushunish imkonini beradi;

partiyalar va boshqaruv organlari yetakchilarining o'ziga xos siyosiy yo'nalishlariga aniqlik kiritadi;

hukumat siyosiy subyektlariga ular faoliyatlarini samaradorligini oshirish maqsadida amaliy tavsiyalarni shakllantirish va qisqa muddatli bashoratlar qilishga hamkorlik ko'rsatadi.

Siyosiy tahlilning empirik uslublari jamiyat hayotida pragmatizm i utilitarizm katta rol o'ynaydigan yetakchi davlatlar, ayniqsa AQSH siyosiy ta'limotida keng foydalaniladi. Bu mamlakatlardagi saylovlar, inqirozli ijtimoiy-siyosiy vaziyat, ichki siyosiy va xalqaro vaziyatning keskinlashuvi kabi siyosiy jarayonlarda to'g'ri samarali qarorlar qabul qilishda tahliliy materiallar muhim ahamiyatga ega. Bu holatlarda mavjud iqtisodiy, geosiyosiy, psixologik, diniy, madaniy va boshqa omillarning yaqqol aks etishi ushbu yo'nalishlar doirasida majmuaviy tahlil qilish va u asosida tegishli samarali qaror qabul qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, XX asrning 50 - yillarida ro'y bergan "bixevioral inqilob" davrida empirizmning keng miqyosda foydalanilishi, ya'ni mantiq qonunlariga asoslangan tizimlashtirish orqali kundalik amaliy muammolarni o'rganish siyosiy fan uchun bir qator salbiy ta'sirlarni ham keltirib chiqardi. XX asrning oxiriga kelib har bir hodisaning faqat son parametrlariga e'tibor berish, aksilogik (qadriyat) va qiymat kabi nazariy yondashuvlarning rad qilinishi siyosiy tahlil va tadqiqotlar uslublari hamda mazmuniga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Siyosiy tahlilni amalga oshirishdagi asosiy muammolar siyosiy jarayonlar va siyosatshunos-tahlilchining muayyan siyosiy kuchlar ta'siri ostida hukmron doiralarning u yoki bu siyosiy qarorini asoslashi zaruriyatidir. Ammo bu siyosiy tahlilning obyektivligini aslo rad etmaydi.

Ta'kidlash joizki, siyosiy baho hamda siyosiy strukturalar va pozitsiyalar tahlili o'rtasida katta farq mavjud. Siyosiy voqelikning obyektiv tahlilini amalga oshirishning eng muhim sharti subyektiv, g'oyaviy baholash, partiyaviy, sinfiy pozitsiyalardan uzoqlashishdir. Siyosiy tahlil uslublari tizimida vaziyatni muhim, ahamiyatli baholash va qarorlar qabul qilish jarayonini axborot ta'minoti sifatini oshirishga hamkorlik ko'rsatadigan ikki guruh uslublarni ajratib ko'rsatish mumkin:

umumiy uslublarni - tarixiy, normativ, institutsional, tizimli, strukturaviy-funksional, taqqoslash, ijtimoiy-madaniy, psixotahlil, bixevioristik, ivent-tahlil;

xususiy uslublarga tanlash, ekspert baholash, korrelyatsiyalash va omilli, kontent-tahlil, matematik modellashtirish, tahlil va statistika.

Jumladan, tarixiy tahlilning siyosiy tahlilni amalga oshirishdagi ahamiyatini baholamaslik mumkin emas. Bu tahlilda hozirgi vaziyatni o'tmish bilan solishtirish, siyosiy hodisa, tizimni kelib chiqish sabablari, manbalari, omillariga, uning chuqur asoslari, istiqboldagi rivojlanishiga aniqlik kiritishga imkon beradi. Biroq o'tmishni buzib talqin qilish mumkin emas, chunki siyosiy tahlil uchun nafaqat ijobiy, balki salbiy tarixiy tajriba ham muhim.

Siyosat dunyosi tarixini o'rganish turli pozitsiya va konsepsiyalarning o'zaro to'qnashishi natijasida siyosat, davlat, huquq tizimlari taraqqiyoti, kishilarning huquq va erkinliklari, ularning hokimiyat bilan munosabatlarining shakl va tamoyillari, hukmron elita faoliyatini nazorat qilish, fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki borasidagi tasavvurlarning chuqurlashuvini tushunishga imkon beradi.

Kishilar o'z hayotida sodir bo'layotgan hodisalarni tushuntirish, kelajagini qurishning samarali yo'llarini topish uchun tarixan tajribadan o'tgan qadriyat, model va tamoyillarni tahlil qilib, ularni hayotga tatbiq qilishga intiladilar. Bu hozirgi dunyoda ro'y berayotgan murakkab ijtimoiy-siyosiy voqeelikda zaruriy shart va umuminsoniy qadriyatlarini tasdiqlashdir. Jamiyatning o'z tarixiy qadriyatlarini tizimli tahlil qilib, ularni zamonaviy voqeelikka moslash orqali o'zligini saqlab qolishiga intilishi tabiiy holat bo'lib, bu huquqiy asoslar va qonunchilikda o'z ifodasini topadi. Shu bilan birga, samarali tarixiy tahlil bir qator omillarga bog'liq. Xususan, nazarda tutilayotgan voqea-hodisalar ro'y bergan va mutafakkirlar o'z nazariyalarini yaratgan tarixiy davr xarakterini hisobga olish muhim.

Siyosiy vaziyat, voqea va konsepsiyalarni ularni vujudga keltirgan tarixiy shart-sharoitlarga bog'lamasdan turib o'rganish va tahlil qilish mumkin emas. Mazkur omillarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularda mutafakkirlar g'oyalari va tarixiy sinovdan o'tgan siyosiy taraqqiyotning samarali modellari va yo'llarini topishga yordam beradigan ulkan siyosiy tajribalari jamlangan. Shu sababli tarixiy tahlilda hozirgi siyosiy reallik uchun ahamiyatli bo'lgan siyosiy g'oyalar, konsepsiyalar, ularning siyosiy jarayonlar ishtirokchilarining qadriyatlari va dunyoqarashiga ta'siri, zamonaviy nazariya hamda tajribaga ta'sirini ko'rsatish juda muhimdir [6].

Hozirgi davrga nafaqat o'tgan avlodlar va mutafakkirlarining tarixiy tajribasi ta'sir ko'rsatadi, balki hozirgi vaziyat ham o'tmish g'oyalari, konsepsiyalari, tajribalari, voqea-hodisalarini qayta anglash, ularni yangi talqin qilish zaruriyati asoslaydi. Biroq ushbu konsepsiyalarni muayyan tarixiy vaziyatni hisobga olmasdan zamonaviy moslab "qayta ko'chirish" salbiy natijalarga olib kelishini nazardan qochirish lozim [4].

Ushbu tarixiy qadriyatlarini tahlil qilayotgan tahlilchi - tadqiqotchi betaraf pozitsiyada turishi, tahlil faoliyatida o'z subyektiv fikrini aralashtirmasligi tarixiy-siyosiy merosga bo'lgan adekvat munosabatni ta'minlaydi [5]. Vaqt sinoviga bardosh bermagan tarixiy nazariyalar, konsepsiyalar va g'oyalarga tanqidiy yondashish hamda ularning hayotiy barqaror va samarali bo'lganlarini tahlil qilish juda muhim.

Xulosa va takliflar. Siyosatning ushbu nazariy - amaliy muammolari tahlili jamiyat siyosiy hayotining tarixiy tajribasini umumlashtirish va tushuntirish, xususan jahon va mamlakatimiz siyosiy tafakkuri tarixini umumlashtirishga asoslanadi. Hozirgi sharoitda siyosiy va ijtimoiy istiqbolni belgilashni dolzarblashtirish tarixsiz hamda ijtimoiy-siyosiy va gumanitar sohalarida ilmiy tadqiqotlarsiz mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining xalqaro va mintaqaviy yo'nalishlardagi siyosiy faoliyatini tahlil qilishda siyosiy bilimlar va hukumatning mustaqillik yillaridagi siyosati tarixiga oid ma'lumotlar, zamonaviy siyosiy fan va tajribasi namunalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu bir qator omillar bilan asoslangan:

mamlakat siyosiy taraqqiyotining chuqurlashib va kengayib borishi hamda ijtimoiy hayot sohalarida transformatsiyalashishning kuchayishi;

siyosiy jarayonlarda keng aholi qatlamlarining ishtiroki, hukmron elita va muxolif partiyalar vakillarining siyosiy tajriba va madaniyatni o'zlashtirish hamda amalda qo'llash zaruriyati;

siyosiy jarayonlar ishtirokchilarining o'zaro hamkorlikning legitim shakllarini tasdiqlash, hokimiyat uchun kurashda konsensus (kelishuv) texnologiyalarining zaruriyati;

tarixiy tajribadan o'tgan mexanizmlar va qadriyatlar asosida milliy hamjihatlikni ta'minlash;

jahon integratsion jarayonlarining jadal rivojlanishi.

Bizning fikrimizga ko'ra, tarixiy siyosiy konsepsiyalarni samarali tahlil qilishga imkon beradigan quyidagi omillarni hisobga olish muhim:

siyosiy konsepsiyalarning evolyutsion taraqqiyot yo'li;

hokimiyat tizimlarining axloqiy normalari va ularning siyosiy qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish jarayonining shaffofligi.

siyosiy an'ana va qadriyatlar yo'nalishlariga amal qilish;

qonuniylik, bag'rikenglik, davlat va milliy qadriyatlarini tan olish;

muxolifatning faoliyatini asoslangan holda tahlil qilish;

g'oyaviy va siyosiy plyuralizm, siyosiy manfaatlarni asoslangan holda himoya qilish;

manbalarning asli, ularning keyingi davrlardagi sharhlari va talqinlarini tizimli tahlil qilish.

siyosiy vaziyat o'zgarishi bilan muayyan konsepsiyalarga tegishli va tarkibiy o'zgarishlar kiritilgan bo'lishi bois, tarixiy tahlilni dinamikada va rivojlanish bosqichlarida o'rganish.

So'nggi paytda Markaziy Osiyoning ayrim mamlakatlari hukmron doiralarning katta axloqiy-ruhiy, milliy salohiyatga egaligi bois o'tmish tarixiy g'oyalari murojaat qilishlari o'zlarining hududiy va boshqa da'volari, ayrim siyosiy qarorlari va bayonotlarini g'oyaviy va dunyoqarash jihatidan oqlashga urinishlari bilan bog'liq. Shu sababli bu o'rinlarda har tomonlama tahlil va qarama-qarshi baholashlarni ko'zda tutadigan o'ziga xos yondashuv zarur. Bu soxtalashtirish orqali tarixni o'z siyosiy va g'oyaviy manfaatlarida foydalanish va o'zgalarning pozitsiyalarini obro'sizlantirish vositasiga aylanishining oldini oladi.

ADABIYOTLAR

1. 2021 йил 15–16 июль кунлари Тошкентда ўтказилган «Марказий ва Жанубий Осиё: минтақавий боғлиқлик. Таҳдидлар ва имкониятлар» мавзусидаги халқаро. <https://www.gazeta.uz/uz/2021/0>
2. Ирхин Ю.В. Политология. В 2 ч. Учебник для академического бакалавриата. М., 2017, ч.2. // <https://urait.ru/bcode/512998>
3. Вестник РУДН. Серия: Международные отношения <http://journals.rudn.ru/internationalrelations>.
4. Казанцев А.А. Центральная Азия: Институциональная структура международных взаимодействий в становящемся регионе // Полис. Политические исследования. 2005. № 2. С. 78—88.
5. Воробьев, Е.П. Основы политологии: учебно-практическое пособие. // <https://vgasu.ru/attachments/osn-pol.pdf>
6. Шестов Н. И. «Исторический метод» современного политического исследования: проблемы интерпретации. <https://cyberleninka.ru/article/n>